

Дослідження конфліктного потенціалу тіньової економіки

В. В. САБАДАШⁱ, М. С. МАЛЮГАⁱⁱ

Масштабна тіньова економіка й корупція становлять істотну загрозу національній безпеці. Їх обсяги та вплив на легальну економіку багато в чому залежать від державної політики й дієвості організаційно-економічних і правових механізмів, що регулюють соціально-економічні відносини у суспільстві. У статті досліджено категорію «тіньова економіка», проаналізовано причини, умови і чинники збільшення обсягів тіньової економіки. У роботі наведено статистичні й експертні оцінні дані про обсяги тіньової економіки деяких європейських країн, включаючи Україну; подано інформацію про найбільші за обсягами тіньові сектори національної економіки. На основі критичного аналізу розроблено комплекс пріоритетних заходів організаційно-економічного й юридичного характеру, спрямованих на детінізацію української економіки.

Ключові слова: детінізація, індекс, конкурентоспроможність, корупція, тіньова економіка.

УДК 330.101

JEL код: O17

Вступ. Тіньова економіка (ТЕ) дуже негативно впливає на стан національного господарства, призводить до важковиправних деформацій структури економіки, серйозних політичних та економіко-соціальних наслідків. Високий рівень тінізації економіки погіршує імідж країни, знижує її конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках, ефективність структурних та інституційних реформ. Тіньовий сектор (який тією чи іншою мірою властивий будь-якій економіці) істотно стримує економічне зростання і послаблює інтеграційні можливості країни та окремих економічних суб'єктів, її соціокультурний і науковий потенціал.

ТЕ як макроекономічне явище складна й багатогранна. Дослідженню її форм і специфіки прояву, науково-методичним аспектам оцінювання рівня тінізації економіки приділяють значну увагу економісти та фахівці. Питання впливу ТЕ на економіку держави завжди є актуальними, адже неврахування чи недооцінка обсягів ТЕ унеможливує проведення економічного аналізу на макро- і мікрорівнях, призводить до серйозних тактичних і стратегічних економіко-соціальних прорахунків під час реалізації управлінських рішень на державному рівні, а отже, впливає на якість економічних прогнозів та ефективність економічної політики в цілому. Все це об'єктивно зумовлює необхідність дослідження ТЕ та вироблення дієвих заходів із детінізації економіки.

Постановка проблеми. Проблеми тінізації економічної діяльності й розроблення та впровадження ефективних організаційно-економічних і правових механізмів детінізації залишаються актуальними й привертають увагу багатьох науковців і практиків. Тінізація економіки – трансдисциплінарне макроекономічне явище, дослідженням якого займаються як економісти, так і соціологи та політологи. В умовах рецесії проблема

ⁱ Сабадаш Віктор Володимирович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та бізнес-адміністрування Сумського державного університету, заступник директора Науково-дослідного інституту економіки розвитку МОН України і НАН України;

ⁱⁱ Малюга Марія Сергіївна, студент факультету економіки та менеджменту Сумського державного університету.

© В. В. Сабадаш, М. С. Малюга, 2015

тінізації економіки є дуже актуальною як для економічних суб'єктів, так і для уряду країни. Складність проблеми посилюється й відсутністю коректних національних практик (методологічної бази) з оцінювання рівня тінізації економіки, тому дослідження українських науковців ґрунтуються переважно на закордонних теоретико-методологічних підходах і методах.

Дослідження ТЕ і розроблення заходів із детінізації широко відобразилися в працях таких учених-економістів, як З. С. Варналій [10], В. М. Геєць [5], В. В. Кузьменко [3], І. І. Мазур [4], Т. А. Тищук [9] та ін. Спираючись на ґрунтовні науково-методичні й практичні напрацювання у цій сфері, необхідно зазначити, що сучасна економічна і політична ситуація в країні, серйозні геополітичні й фінансово-економічні виклики та загрози актуалізують проблеми впливу ТЕ на траєкторію подальшого розвитку національної економіки. Пошук дієвого й ефективного організаційно-економічного та правового інструментарію, адекватного економіко-соціальному реаліям, залишається складним і першочерговим завданням із детінізації економіки України.

Метою дослідження є критичний аналіз теоретико-практичних аспектів соціально-економічної природи процесів тінізації економіки, впливу на економічну діяльність суб'єктів господарювання для розроблення дієвих та ефективних механізмів протидії ТЕ.

Результати дослідження. Тінювий сектор економіки являє собою сукупність неврахованих, нерегламентованих і протиправних видів господарської діяльності, у яких не визнається загальностановлений порядок отримання доходів, а держава позбавлена права участі в їх розподілі.

На сьогодні немає чіткого визначення терміна «тінюва економіка», тому в дослідженнях використовують досить широкий і різноплановий спектр понять: «підпільна», «секретна», «прихована», «сіра», «нелегальна», «таємна», «незарєстрована» тощо. Така значна кількість дефініцій пояснюється відсутністю загальної основи розуміння цього питання, за допомогою якої можна було б чітко розподіляти та пояснювати різні типи ТЕ. Проаналізувавши підходи науковців до визначення терміна, можемо узагальнити: ТЕ – це складне явище, представлене як сукупність неконтрольованих і нерегульованих (як протиправних, так і законних) економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності, які мають на меті незаконне (неофіційне) отримання доходу за рахунок приховування доходів та ухилення від сплати податків.

Із різних позицій дослідники підходять і до питання класифікації видів/типів ТЕ. Можна виділити такі основні види ТЕ, як «кримінальна» та «фіктивна», яку, в свою чергу, поділяють на неформальну, нелегальну та напівлегальну (рис. 1).

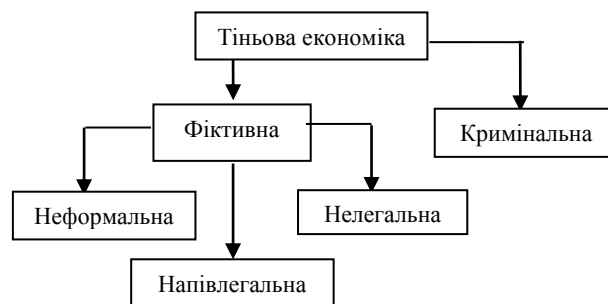

Рис. 1. Структура ТЕ

Кримінальна економіка поєднує в собі усі види діяльності з виробництва товарів і послуг, заборонених законом (наркобізнес, торгівлю зброєю, рекет тощо). Також до неї належить і діяльність, для якої необхідна відповідна дозвільна документація, за відсутності якої вона теж стає незаконною (послуги фінансових посередників, лікарів, адвокатів, нотаріусів тощо).

В Україні великого поширення набула т. зв. «фіктивна» економіка, до якої відносять навмисне заниження доходів від підприємницької діяльності, неофіційну робочу зайнятість, виплату заробітної плати в «конвертах» та досить високий рівень корумпованості правоохоронних і судових органів під час здійснення покладених на них державою обов'язків.

Виникнення ТЕ як феномену починається із самої людини, з мотивів її вчинків та інтересів, специфіки й особливості соціальної психології індивіда. Кожна людина по-своєму, індивідуально, оцінює матеріальну винагороду свого трудового внеску; невинуватиме сподівання оцінювання результатів праці є однією з основних умов виникнення розбіжності інтересів і основним фактором поширення ТЕ як засобу усунення виниклої невідповідності. Тобто суб'єктом ТЕ в будь-якому разі є людина або група об'єднаних спільною метою людей, норми поведінки яких відрізняються від усталених у суспільстві.

Обсяги ТЕ в Україні експертами оцінюються в межах від 50 до 70% ВВП, фахівці-аналітики Міністерства економічного розвитку і торгівлі України наводять цифру 42% за результатами 2014 р. [11]. У будь-якому разі вони вражають та істотно перевищують аналогічні показники інших європейських країн – Болгарії (31,2%), Хорватії, Румунії (близько 30%), Угорщини (22,1%), Німеччини (13%), Франції (9,9%) [1] (рис. 2).

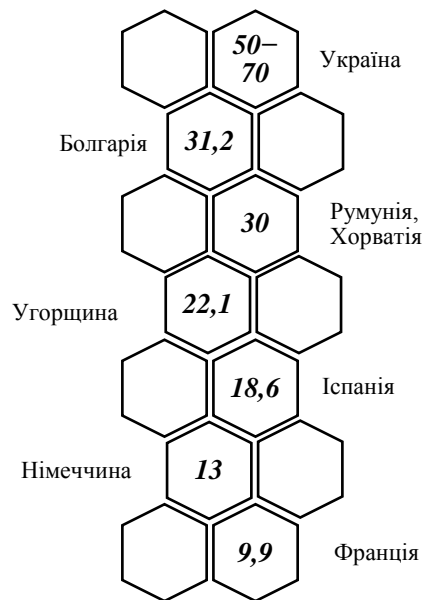

Рис. 2. Обсяги ТЕ в країнах Європи, %

ТЕ спотворює структуру економіки держави. Українська офіційна статистика не враховує ціни тіньового ринку, кількості працюючих у тіньовому секторі, що призводить до заниження темпів інфляції, помилок в оцінюванні ситуації на ринку праці та політиці зайнятості і, як наслідок, до завищення показників податкового навантаження, викривлення інформації платіжного балансу, зростання ризиків, погіршення інвестиційної привабливості та зниження попиту на інвестиційні ресурси.

При випереджальному зростанні темпів тінізації доходів порівняно з темпами зростання офіційного ВВП реальною стає недооцінка потреби національної економіки в грошовій масі. Поширення тіньового сектору стимулює зростання спекулятивних фінансів і торгово-посередницьких угод, що перешкоджає розвитку реального виробництва. Значна частина тіньових доходів інвестується в розвиток легальних видів діяльності, що сприяють подальшій тінізації економіки, підвищенню рівня зайнятості та підвищенню прибутковості.

Згідно з оцінками українських експертів тіньовий оборот в Україні є найбільшим у торгівлі (80%), будівництві (66%), нерухомості (60%), гральному бізнесі (53%), громадському харчуванні (53%), засобах масової інформації (53%), транспорті та перевезеннях (46%). Корумпованими є також сфера постачання енергоносіїв, землевідведення, приватизація. Особливо небезпечними є тіньові та корупційні ринки послуг і благ під державними гаслами (тіньовий внутрішній ринок судових, адміністративних, керуючих та господарських рішень, ринок державних і керівних посад).

В українській економіці незареєстрована економічна діяльність найбільш поширена у сільському господарстві (67,2% усіх зайнятих), торгівлі (32,9%), будівництві (16,7%). Якщо в цих галузях незареєстрована економічна діяльність виконується головним чином на незареєстрованих підприємствах, то незареєстровані послуги надаються дуже часто на офіційно зареєстрованих підприємствах. Так, надається 61,1% незареєстрованих фінансових послуг, 59,8% послуг готелів та ресторанів, 52,4% послуг охорони здоров'я, 45,3% освітніх послуг. Галузева структура незареєстрованої економічної діяльності осіб, які мають високий професійний статус за основним місцем роботи, істотно відрізняється від середньої. Зокрема, для них більш характерні надання фінансових послуг та науково-викладацька діяльність [2].

Найбільш поширеними видами тіньової діяльності є виплата заробітної плати в «конвертах» («сіра», «неофіційна» заробітна плата) та неофіційна зайнятість населення, до яких у населення сформоване позитивне або нейтральне ставлення. Адже більшість українців живе «сьогоднішнім днем» та асоціює отримання заробітної плати із збільшенням доходів, прагне забезпечити добробут своєї родини та підвищити рівень життя, не замислюючись про майбутнє та про пенсію. Така зайнятість населення України на «тіньовому» ринку праці призводить до зменшення податкових надходжень до бюджету, нечесної конкуренції, зростання соціального напруження серед населення, що, як наслідок, сприяє зменшенню купівельної спроможності населення та чинить негативний вплив на розвиток економіки країни [3].

До серйозних економічних небезпек в Україні належить також корупція, яка в широкому розумінні являє собою складне соціально-економічне явище, що виникає в процесі реалізації тіньових економічних відносин між посадовими особами та іншими суб'єктами з метою задоволення особистих інтересів через комерціалізацію суспільних благ і цінностей [4]. Посилення корупції спричиняє погіршення інституційної рівноваги в економіці й суспільстві, активізує економічні та фінансові ризики.

Необхідно визнати, що економіка України швидко інтегрувалася у систему тіньових фінансових потоків, використовуючи стандартні інструменти маніпулювання цінами експорту-імпорту, а також фінансові й соціальні інструменти. За оцінками, які наводить академік В. М. Геєць, обсяги виведення капіталів з української економіки в офшори щорічно становить близько \$8 млрд [5] (за цим показником Україна входить до десятки країн-лідерів). Потрібно зазначити, що деяка частина з цих коштів повертається в українську економіку у вигляді вже іноземних інвестицій, наприклад із Кіпру, Віргінських Островів.

Значний масштаб «тінізації» ВВП України уже призвів до істотних економіко-соціальних і ринкових наслідків:

а) соціально не захищене становище найманих працівників, значна частка заробітної плати яких виплачується неофіційно (як наслідок, істотні проблем Пенсійного фонду України з виплатою пенсій – на початок квітня 2015 р. дефіцит Фонду становить близько 80 млрд грн);

б) негативна ділова репутація країни та її неконкурентне середовище, що істотно стримує надходження в країну іноземних інвестицій;

в) несправедливий та непрозорий розподіл національного доходу в суспільстві, що завдає йому не лише економічних, й моральних, соціальних збитків;

г) спотворення офіційних даних про стан основних макроекономічних показників країни, бухгалтерської звітності економічних суб'єктів, що істотно впливає на розроблення, обґрунтування, прийняття й реалізацію ефективних організаційно-економічних і законодавчих рішень, та ін.

Внаслідок негативних тенденцій в економіці наша країна посідає останні місця в провідних світових економічних рейтингах. Так, при визначенні рейтингу за індексом глобальної конкурентоспроможності Україна у 2015 р. посіла 76-те місце, тоді як Польща – 43, Росія – 53, Казахстан – 50 [6]. На рівень конкурентоспроможності нашої країни впливають такі чинники як:

- велика кількість бюрократичних перепон, необхідних для відкриття/закриття бізнесу;

- слабкий рівень розвитку інституцій, який є значно нижчим порівняно з іншими постсоціалістичними країнами, що пов'язано з недостатнім захистом прав власності на землю, ігноруванням та масовим невиконанням законодавчих актів, низьким рівнем державного управління;

- відсутність незалежності судової системи, що призводить не лише до значних втрат бізнесу, а й здебільшого до невпевненості та неможливості захисту власних прав;

- низький рівень макроекономічної стабільності, який навіть порівняно з іншими постсоціалістичними країнами оцінюється як невисокий;

- неефективний ринок. Розвиток конкуренції на внутрішньому ринку є досить низьким, що пояснюється значним втручанням держави у роботу ринків, нерівномірним розподілом податкового навантаження, створенням сприятливих умов вибірково компаніям, тісним взаємозв'язком «влада – бізнес», що призводить до лобіювання власних компаній та особистих інтересів, створенням монопольних умов для їх функціонування.

Бізнес-середовище в Україні експертами оцінюється як найгірше із постсоціалістичних країн. Відповідно до рейтингу Світового банку «Doing business», за легкістю ведення бізнесу у 2015 р. Україна посіла 96-те місце із 189 країн [7].

Іншим світовим індексом, що характеризує місце країни у сучасному світі та

демонструє, наскільки економіка тієї чи іншої держави відповідає ліберальним принципам, є рейтинг «Індекс економічної свободи», за яким Україна посіла 162-ге місце із 178 країн. При цьому серед індикаторів економічної свободи України найбільш проблемними є такі показники: свобода від корупції (25 балів), захист прав власності (20 балів), свобода інвестицій (30 балів) і фінансова свобода (37,55 бала) [8].

Значний рівень неформальної зайнятості населення та відповідно виведені в «тінь» заробітні плати/доходи негативно позначаються на розмірах страхових внесків до Пенсійного фонду та фондів соціального страхування, а також обсягах надходжень до бюджету податку з доходів фізичних осіб та податку на додану вартість. За таких умов навіть незначні коливання економічної кон'юнктури збільшують масштаби виведення зарплат/доходів у «тінь», що, у свою чергу, впливає на систему державних фінансів та пенсійну систему. Крім того, тінізація заробітних плат загрожує стримуванням нагромадження коштів накопичувальної системи та розвитку її інвестиційного потенціалу [9].

Високий показник тінізації фінансових потоків загрожує досягненню цілей стабілізації державного бюджету та знижує потенціал реформування фінансової системи. Спотворення механізмів конкуренції внаслідок критичних масштабів тінізації діяльності економічних суб'єктів та недостатня надійність вітчизняного фондового ринку негативно позначаються на результативності реформ із покращання бізнес-клімату та залученні інвестицій.

Сьогодні тінізація економіки в нашій країні має міцне підґрунтя та глибоке коріння, тому для її уникнення потрібно буде прикласти неабияких зусиль. Значне поліпшення економічної ситуації та добробуту можливе лише за умови кардинальних змін. Тому детінізація економіки потребує комплексного її реформування, спрямованого на усунення чинників, що негативно впливають на економіку.

На думку З. С. Варналія, детінізація економіки – це цілісна система дій, спрямована передусім на подолання та викорінення причин і передумов тіньових явищ та процесів. Стратегічною метою детінізації економіки повинне стати істотне зниження рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов для залучення тіньових капіталів у легальну економіку та примноження національного багатства [10].

Виведення з «тіні» капіталів сприятиме істотному збільшенню національного доходу, зростанню інвестиційного потенціалу і можливостей для його реалізації, матиме значний позитивний ефект для бюджетної сфери, служитиме зміцненню довгострокової стабільності та зорієнтованості національної економіки на стратегічний розвиток і зростання, сприятиме зміцненню економічної безпеки держави.

Ураховуючи те, що для населення нашої держави тіньові доходи відіграють значну роль у забезпеченні відповідного рівня життєзабезпечення, сьогодні необхідно уникнути однобічного підходу до вирішення проблем тінізації, запропонувавши дієві антикорупційні механізми поряд із забезпеченням робочими місцями та гідною винагородою за сумлінну працю.

Особливу увагу сьогодні необхідно приділити саме методам легалізації ТЕ, що забезпечать умови для зростання ефективності й прибутковості легального виробництва і гарантують економічну та соціальну стабільність. Комплекс заходів, спрямованих на детінізацію української економіки, повинен передбачати такі першочергові завдання:

- удосконалення законодавства у сфері боротьби з економічними злочинами й корупцією, неухильне його дотримання;
- проведення судової та адміністративної реформ;

- встановлення прозорих правил ведення бізнесу для всіх економічних суб'єктів;
- подальше удосконалення податкового законодавства;
- підвищення рівня правової культури населення;
- істотне підвищення ефективності управління державними й корпоративними фінансами;
- стимулювання інвестицій у національну економіку;
- оптимізація банківського сектору;
- додержання термінів і культури виплат заробітної плати, соціальних платежів, пенсій;
- створення нових робочих місць;
- підвищення освітнього й професійного рівня управлінського персоналу.

Висновки і напрями подальших досліджень. Проблема боротьби з ТЕ є дуже актуальною для української економіки. В умовах рецесії та обмеженості фінансових ресурсів використання організаційно-економічного й юридичного інструментарію для детінізації економіки має пріоритетне значення для уряду країни та суспільства. Ураховуючи стан національної економіки, політичні, соціальні й правові ризики, невідкладними є не лише тільки економічні методи боротьби з тіньовою економікою, а й корінні зміни у світогляді та суспільній моралі. Жорстка політика неприйняття урядом та економічними суб'єктами корупційних схем і правил тіньової економічної діяльності повинна стати запорукою успіху в реформуванні національної економіки й суспільного життя, досягнення європейських стандартів ведення бізнесу та добробуту.

Список літератури

1. *Інфографіка: тіньова економіка в Європі й Україні* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbes.ua/ua/nation/1381353-infografika-tinova-ekonomika-v-evropi-j-ukrayini>.
2. *Носова, О. В.* Національна економіка : навч. посіб. / О. В. Носова. – К. : Центр навчальної літератури, 2013. – 512 с.
3. *Кузьменко, В. В.* Напрями детінізації економіки України, подолання прихованої зайнятості та отримання заробітної плати в «конвертах» [Електронний ресурс] / В. В. Кузьменко, В. Ю. Маляев. – Режим доступу : http://www.lir.lg.ua/t_e.doc.
4. *Мазур, І. І.* Детінізація економіки як пріоритет економічної безпеки України / І. І. Мазур // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 3. – С. 76–83.
5. *Щороку з економіки України виходить \$8 млрд* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ipress.ua/news/shchoroku_z_ekonomiky_ukrainy_vyhodyt_po_8_mlrld_5050.html.
6. *The Global Competitiveness Report 2014–2015* [Electronic resource]. – Access mode : http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf.
7. *Doing business 2015. Report Economy Rankings* [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.doingbusiness.org/EconomyRankings/>.
8. *Индекс экономической свободы* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/index-of-economic-freedom/index-of-economic-freedom-info#ukraine>.
9. *Тищук, Т. А.* Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: аналіт. доп. / Т. А. Тищук, Ю. М. Харазішвілі, О. В. Іванов ; за заг. ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2011. – 96 с.
10. *Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації* ; за ред. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2006. – 576 с.
11. *Тіньова економіка в Україні зростає до рекордного рівня з 2007 року* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economics.unian.ua/finance/1079693-tinova-ekonomika-v-ukrajini-zroslo-do-rekordnogo-rivnya-z-2007-roku.html>.

Отримано 20.06.2015 р.

Исследование конфликтного потенциала теневой экономики

ВИКТОР ВЛАДИМИРОВИЧ САБАДАШ*,
МАРИЯ СЕРГЕЕВНА МАЛЮГА**

* кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры экономики и бизнес-администрирования
Сумского государственного университета,
заместитель директора Научно-исследовательского института
экономики развития МОН Украины и НАН Украины,
ул. Р.-Корсакова, 2, г. Сумы, 40007, Украина,
тел.: 00-380-542-335774, e-mail: viktorsaba@gmail.com;

** студент факультета экономики и менеджмента
Сумского государственного университета,
ул. Р.-Корсакова, 2, г. Сумы, 40007, Украина,
тел.: 00-380-95-387-68-17, e-mail: masha0018@ukr.net

Масштабная теневая экономика и коррупция представляют существенную угрозу национальной безопасности. Их объёмы и влияние на легальную экономику во многом зависят от государственной политики и действенности организационно-экономических и правовых механизмов, регулирующих социально-экономические отношения в обществе. В статье исследована категория «теневая экономика», проанализированы причины, условия и факторы увеличения объёмов теневой экономики. В работе приведены статистические и экспертные оценочные данные об объёмах теневой экономики некоторых европейских стран, включая Украину; представлена информация о крупнейших по объёмам теневых секторов национальной экономики. На основе критического анализа разработан комплекс приоритетных мер организационно-экономического и юридического характера, направленных на детенизацию украинской экономики.

Ключевые слова: детенизация, индекс, конкурентоспособность, коррупция, теневая экономика.

Mechanism of Economic Regulation, 2013, No 3, 78–86
ISSN 1726-8699 (print)

Research Conflict Potential Shadow Economy

VIKTOR V. SABADASH*,
MARIIA S. MALIUHA**

* C. Sc. (Economics), Associate Professor,
Department of Economics and Business-Administration, Sumy State University,
Vice Director of Research Institute for Development Economics (IDE),
Ministry of Education and Science of Ukraine, National Academy of Science of Ukraine,
R.-Korsakova Street, 2, Sumy, 40007, Ukraine,
phone: 00-380-542-332223, e-mail: viktorsaba@gmail.com;

** Student of Faculty of Economics and Management,
Sumy State University,
R.-Korsakova Street, 2, Sumy, 40007, Ukraine,
phone: 00-380-95-387-68-17, e-mail: masha0018@ukr.net

Manuscript received 20 June 2015.

Large-scale shadow economy and corruption make substantial threat to national security. Their scope and influence on legal economy largely depend on government policy and organizational effectiveness and economic and legal mechanisms for regulating social and economic relations in society. In the article the category of “shadow economy” analysed the causes, conditions and factors of growth of the shadow economy. In this paper the statistical data and expert estimates of the shadow economy in some European countries, including Ukraine; information about the volume shadow major sectors of the national economy. Based on a critical analysis of a complex of priority measures of organizational, economic and legal measures aimed at de-shadowing of the Ukrainian economy.

Keywords: legalization, index, competitiveness, corruption, shadow economy.

JEL Code: O17

Figures: 2; References: 11

Language of the article: Ukrainian

References

1. Infographics: the shadow economy in Ukraine and Europe, <http://forbes.ua/ua/nation/1381353-infografika-tinova-ekonomika-v-evropi-j-ukravini>. (In Ukrainian)
2. Nosova, O. V. (2013), *National economy*. Kyiv, Tsentri navchalnoi literatury. (In Ukrainian)
3. Kuzmenko, V. V. & Maliaiev, V. Yu. Directions of the economy legalization on Ukraine, overcoming the hidden employment and receipt wages in “envelopes”, http://www.lir.lg.ua/t_e.doc. (In Ukrainian)
4. Mazur, I. I. (2008), “Legalization economy as a priority of the economic security Ukraine,” *Stratehichni Priorytety*, 3, 76–83. (In Ukrainian)
5. Every year economy of Ukraine loses \$8 billion, http://ipress.ua/news/shchoroku_z_ekonomiky_ukrainy_vyhodyt_po_8_mlrld_5050.html. (In Ukrainian)
6. The Global Competitiveness Report (2014–2015), http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf. (In English)
7. Doing business (2015), Report Economy Rankings, <http://www.doingbusiness.org/EconomyRankings/>. (In English)
8. Index of Economic Freedom, <http://gtmarket.ru/ratings/index-of-economic-freedom/index-of-economic-freedom-info#ukraine>. (In Russian)
9. Tyshchuk, T. A. (2011), *The shadow economy in Ukraine: the scale and direction of overcoming*, ed. Dr. Yaroslav A. Zhalilo, Kyiv, NISD. (In Ukrainian)
10. Varnalii, Z. S. (2006), *Shadow economy: essence, characteristics and ways of legalization*, ed. Prof., Dr. Zakharii S. Varnalii, Kyiv, NISD. (In Ukrainian)
11. The shadow economy in Ukraine has increased to record levels in 2007, <http://economics.unian.ua/finance/1079693-tinova-ekonomika-v-ukravini-zroslo-do-rekordnogo-rivnya-z-2007-roku.html>. (In Ukrainian)